

Анотація

Кузембаєв О. С. Историчний аспект становлення джерел кримінального та військово-кримінального права України. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню розвитку й становлення джерел кримінального та військово-кримінального права, їх взаємозв'язку в Україні.

Ключові слова: кримінальне право, джерела кримінального права, кримінальний закон, кримінальне законодавство, військово-кримінальне право.

Аннотация

Кузембаев А. С. Исторический аспект становления источников уголовного и военно-уголовного права Украины. – Статья.

Статья посвящена исследованию развития и становления источников уголовного права и военно-уголовного права, их взаимосвязи в Украине.

Ключевые слова: уголовное право, источники уголовного права, уголовный закон, уголовное законодательство, военно-уголовное право.

Summary

Kuzembaiev O. S. The historical aspect of genesis the forms of criminal law and military criminal law of Ukraine. – Article.

The article is report about investigations of the genesis and formation of the forms (sources) of criminal law and military criminal law, their relationship in Ukraine.

Key words: criminal law, forms (sources) of criminal law, criminal act, criminal legislation, military criminal law.

УДК 341.48

В. П. Беленький

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

У цілому структура англійського права перед нормандським завоюванням недостатньо відома. Нормандське завоювання сприяло об'єднанню всіх місцевих звичаїв і традицій в одну систему права, загального для народу, через що сама система була названа загальним правом. Прийнято вважати, що нормандці нічого не привнесли в англійське право, однак те, що це не означає відсутності їх впливу на англійську правову систему [1, с. 23].

У більшості теоретичних робіт, присвячених історії виникнення англійського права, не йдеться про роль і вплив римського права на розвиток англосаксонської правової системи. Варто погодитися з думкою І.Н. Глазуновой, яка досліджувала вплив римського права на становлення й розвиток континентальному й англосаксонської правових систем сучасності, стосовно того, що це відбулося внаслідок утвердження в науковій літературі, особливо в англійській та американській, точки зору про певну особливість становлення, відособленість англосаксонської правової системи, її автономність. Звичайно, не можна не враховувати, що географічне положення Англії зіграло певну роль у розвитку права, несхожого з правом континенту, проте заперечення впливу римської спадщини й континентального

права є безпідставним. Безумовно, римське право ніколи не було прямим джерелом англійського права. Однак канонічне право Англії увібрало в себе постулати римського, які перейшли у звичаєве право [2, с. 16].

Якщо в характерних рисах континентальної (романо-германської) системи права, до якої належить також Україна, помітна наступність, то, характеризуючи англосаксонську систему, можна говорити про повторюваність [3, с. 18].

Водночас є різні точки зору щодо впливу римського права на становлення й розвиток сучасних правових систем, однак ми погоджуємося з тими вченими, які стверджують, що сучасні англосаксонська й континентальна правові системи увібрали в себе традиції й основні принципи римського права, а отже, вони мають спільну основу [4, с. 110].

Поняття злочину в англійському кримінальному праві відсутнє. Однак воно подається в судових розв'язках, причому називаються конкретні його види, і в літературних джерелах із кримінального права. Відсутність єдиного поняття зумовлює численні наукові дискусії про те, що саме можна вважати злочином. Одні автори вказують, що злочин – це протиправне й карне діяння; другі – антигромадське й карне діяння; треті – протиправне, винне (навмисне) і карне; четверті – заборонене під погрозою покарання нормами кримінального права тощо [5, с. 32].

Під впливом відомого англійського мислителя І. Бентама в США в XIX ст. виникла необхідність створення єдиного карного законодавства [6, с. 84]. Однак досі в США має місце комбінація загального та статутного права, немає єдиної правової системи. До основних джерел федерального карного законодавства належить Конституція США 1787 г., акти Конгресу США, підзаконні акти [7, с. 61], а в штатах – Конституція США, конституції штатів, кримінальні кодекси штатів і підзаконні акти.

Поняття злочину не закріплюється ні у федеральному законодавстві, ні в законодавстві більшості штатів, і лише за окремими положеннями можна зробити висновки про те, що в основу визнання діяння злочинним покладено дві ознаки: протиправність і караність [8, с. 63–96]. Зразковий Кримінальний кодекс закріпив таке положення: жодна поведінка не є зазіханням, якщо вона не є злочином або порушенням згідно із цим кодексом або іншим статутом конкретного штату [8, с. 63–96]. Злочини класифікуються на дві групи: фелонії – найнебезпечніші зазіхання; мисдиминор – менш небезпечне зазіхання. В основу такого розподілу покладено не тільки ступінь суспільної небезпеки, а й міру покарання. Разом із цим в окремих штатах немає чіткого розподілу злочинів на категорії.

Термін «склад злочину» (лат. «*corpus delicti*») було введено П. Фарінацієм ще в 1581 р. на позначення сукупності речових доказів злочину, що мають суто процесуальне значення [9, с. 111]. Поступово ця назва поширилася не тільки на кримінальні злочини, а й на об'єктивний прояв злочинної поведінки, а відтак і на внутрішню, суб'єктивну, сторону злочину. Отже, термін «склад злочину» в науці кримінального права починає вживатися для позначення поняття про складові частини власне злочину, тобто основних елементів суспільно небезпечного діяння. Таке ж розуміння складу злочину простежується в роботах російських правознавців XIX ст. й радянських учених аж до середини XX ст. Очевидно, що в первісному

значенні термін «склад злочину» означав лише істотні (необхідні) ознаки, без яких неможливий жоден злочин. Оскільки з погляду формальної логіки сукупність усіх ознак явища і є власне явищем, то склад злочину рівнозначний злочину, і саме в цьому значенні він був підставою кримінальної відповідальності та кваліфікації.

Американському праву, як і англійському, не відоме визначення складу злочину. Можна лише виділити два елементи, що становлять кримінальну відповідальність: 1) дія або бездіяльність, обставини здійснення діяння та його наслідки, які включені в опис злочину; 2) провина (форми провини: з метою, свідомо, необережність, недбалість; причому з метою й свідомо – це форми навмисної провини). Таке положення про провину було сприйнято законодавством багатьох штатів [10, с. 127].

Сучасне вчення про структуру злочину з'явилося на порівняно пізньому етапі розвитку загального права, зокрема в другій половині XIX – початку XX ст., коли доктрина замість аналізу кримінального права *ad hoc* (від злочину до злочину) стала робити перші реальні кроки в напрямі узагальнення й теоретичного абстрагування.

В основу структури злочину англійські юристи поклали таку середньовічну максиму: «*Actus reus non facit reum nisi mens sit res*» («Дія не робить винним, якщо не винна думка»). Виходячи із цього, можна сказати, що англійська доктрина кримінального права в її класичному варіанті розглядає злочин у цілому як єдність двох елементів: *actus reus* (заборонена поведінка в найбільш широкому, загальному смислі останнього слова) і *mens rea* (супутній такій поведінці психічний настрій).

Термін «*actus res*», що позначає зовнішній (фізичний, об'єктивний) компонент злочину, використовується, незважаючи на свою латинську форму вираження, у доктрині кримінального права порівняно з недавнього часу: уперше його згадав в «Основах кримінального права» К.С. Кені в 1902 р. саме у зв'язку із зовнішнім, об'єктивним, елементом злочину як такому, що протиставляється суб'єктивному елементу – *mens rea*.

Більшість визначень *actus reus*, пропонованих у доктрині кримінального права, акцентують на зовнішній, фізичній природі. Оскільки будь-який злочин із його зовнішньої сторони припускає як свій «відправний пункт» діяння, саме з останнього варто почати аналіз *actus reus*.

У кримінальному праві діяння трактується здебільшого у вузькому розумінні. Вузьке трактування діяння обмежується фізичними рухами людини, узятими поза навколишньою дійсністю. Відомий англійський філософ і юрист Дж. Остін також застосовував вузьке трактування діяння (1790–1859 рр.).

Для визнання діяння злочинним воно повинне мати добровільний (*voluntary*) характер, і ця ознака є фактично єдиною юридично значимою й обов'язковою. Відповідно, відсутність добровільності в зробленому діянні зумовлює виправдання обвинувачуваного. У цьому змісті недобровільність є підставою захисту. І законодавство, і судова практика відносять до недобровільності конвульсії, мускульні спазми, примусові дії тощо.

При цьому посилання на недобровільність поведінки має три визнані судовою практикою винятки. По-перше, це ситуації так званого «сильного автоматизму», коли поведінка була недобровільною внаслідок захворювання, що дозволяє

охарактеризувати дії особи як зроблені в стані неосудності. У такому випадку для обвинувачуваного єдиною можливою підставою захисту внаслідок неосудності, а не підставою захисту внаслідок недобровільності зроблених дій. По-друге, посилання на недобровільність дій не допускається судами у випадках, коли вона викликана сп'янінням; дії особи розцінюються за правилами, встановленими для оцінки юридичного значення сп'яніння. Підстава для цього вбачається в соціальній небезпеці, яку представляють особи, що перебувають у стані сп'яніння. По-третє, недобровільність поведінки не є в цілому підставою захисту в тих випадках, коли вона стала наслідком «попередньої провini» особи, типовим прикладом чого служить ігнорування свого хворобливого стану. В англійській практиці вперше чітко це правило було сформульовано в 1973 р., коли в одному з роз'яснень суду було зазначено, що поведінка обвинувачуваного не виправдовуватиметься тим, що «могло бути, що розумно передбачається як результат здійснення або нездійснення чого-небудь, як, наприклад, уживання алкоголю всупереч пораді лікаря та після прийняття певних призначених наркотиків або невживання їжі після застосування інсуліну» [11, с. 312].

Добровільні активні дії особи – типовий приклад діяння як складеного компонента *actus reus*. Однак поряд із ними «діяння для цілей» кримінального права може утворюватися водночас з іншими поведінковими явищами, серед яких можна назвати «злочинну обстановку/статус» і «злочинне володіння».

У теорії англо-саксонського права також широко використовується термін «злочинна обстановка/статус», який припускає, що особа карається за знаходження в певній обстановці, за особливий соціальний статус, незалежно від будь-яких дій щодо «приведення» себе в ту чи іншу обстановку або в той чи інший статус. Типовим прикладом відповідальності за особливий статус особи є англійська справа Ларсоньє 1933 р. Ларсоньє прибула з Англії в Ірландію, як піддана Франції була депортована назад в Англію, де в неї на той час минув термін дії дозволу на проживання; як наслідок, негайно після депортації Ларсоньє була засуджена англійським судом за знаходження в країні без дозволу. Кримінально-апеляційний суд погодився з обвинувальним вироком [12, с. 53]. Розв'язання цієї справи критикується за ігнорування відсутності добровільних дій із боку обвинувачуваної щодо приведення себе в нелегальний статус.

«Злочинне володіння» припускає відповідальність за знаходження в особі певних предметів, якщо вона не вчиняла ніяких дій до заволодіння ними. Проте в більшості випадків питання про відповідальність за «злочинне володіння» вирішується не стільки на основі *actus reus*, скільки на основі *mens rea*, тому лише усвідомлене та, як наслідок, добровільне (у плані *actus reus*) володіння вважається таким, що виправдовує кримінальну відповідальність.

Завершуючи аналіз діяння як складеного компонента *actus res*, варто звернутися до однієї із центральних проблем кримінального права – проблеми кримінальної відповідальності за бездіяльність. Аналіз відповідальності за бездіяльність можна звести до вирішення проблеми в межах двох можливих ситуацій: відповідальність настає або за нездійснення дії *per se* (у ситуації, коли порушення обов'язку діяти оголошується саме по собі злочинним), або за злочинний результат, вчинений

через бездіяльність (у ситуації, коли особа вчиняє злочин через бездіяльність, тобто порушуючи тим самим обов'язок запобігти заподіяння збитку, що забороняється й карається певною кримінально-правовою нормою).

Нездійснення дії являє собою, мабуть, найбільш явний і зрозумілий приклад карної відповідальності за бездіяльність. Передбачається, що особа карається за невиконання (порушення) покладеного на неї законом обов'язку.

Одним із центральних і дискусійних у доктрині кримінального права питань, яке, до речі, має біблійні джерела (Євангеліє від Луки, глави 10, 29–37), є так звана проблема «доброго самарянина», пов'язана зі встановленням карної відповідальності за ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпеці, за наявності можливості без небезпеки для себе надати цю допомогу, однак за відсутності обов'язку надати таку допомогу, що має легальне походження (тобто постає із закону, договору тощо, а також із попередньої аморальної або безрозсудної поведінки винного). Англійське кримінальне право не використовує принцип «доброго самарянина». В одному з рішень Палати Лордів зазначається: «Поведінка метафоричних священика й левіта на шляху в Єрихон може насправді розглядатися як неправомірна, однак англійське право ніколи не заходило так далеко, щоб розглядати її як злочинну» [13, с. 44].

Відповідальність за злочинний результат через бездіяльність є більш серйозною проблемою порівняно з нездійсненням дії, оскільки вона пов'язана і з питанням причинності, і з питанням про наявність в особі обов'язку запобігти заподіяння збитку, що забороняється й карається тією або іншою кримінально-правовою нормою, тобто з тими злочинами, які можуть бути скоєні шляхом бездіяльності. До останніх доктрина кримінального права відносить, як правило, зазіхання на життя й здоров'я та заподіяння шкоди майну, злочини, пов'язані з порушенням правового обов'язку стосовно потерпілого.

Дотримуючись широко розповсюдженого й фактично домінуючого сьогодні розуміння *actus reus* як єдності діяння (поведінки), супровідних обставин і результату діяння, стає очевидно, що в низці випадків, пов'язаних зі злочинами, вираженими не просто як добровільна дія (бездіяльність), а і як результат такої дії (бездіяльності), що забороняється правом, кримінально-правове значення набуває філософське за своєї природою значення причинності.

Загальний принцип, використовуваний у доктрині й судовій практиці для встановлення причинності, може бути зведений до слів «якби не» (*but for, sine qua*): «Причинність доведена, якщо результат не настав би, якби не поведінка обвинувачуваного <...> певний наслідок заподіюється певною подією, про який можна сказати, що якби вона не відбулася, то й наслідок не настав би» [14, с. 477–478].

При цьому причина «якби не» не може вважатися причиною, що має кримінально-правове значення, якщо вона не робить більш ніж мінімальний внесок у заподіяння результату, хоча для визнання її як такої, що має кримінально-правовий характер, не потрібно, щоб вона була «істотною причиною». В аспекті, що розглядається, цікавим є прецедент 1976 р. Згідно з фактами справи обвинувачуваний зробив потерпілому за його проханням ін'єкцію героїну, від якої останній помер. Перед судом постало питання про те, чи є дії обвинувачуваного причиною смерті. Апеляційний Суд відзначив: «Обвинуваченню немає необхідності доводи-

ти, що героїн був єдиною причиною смерті. Досить, якщо обвинувачення зможе довести, що він був причиною (it was a cause) за умови, що він був причиною не з межі de minimis, тобто не зі сфери мінімального заподіяння, якою звичайні люди зневажають у повсякденному житті, і в дійсності мав відношення до прискорення моменту смерті потерпілого» [15, с. 6]. Також суд відзначив, що причина повинна бути «причиною по суті», хоча й не «істотною причиною», оскільки вимога наявності останньої буде занадто обтяжливою для кримінального права.

Підсумовуючи сказане про причинність в англо-саксонському праві, можна констатувати, що доктрина й судова практика, з одного боку, прагнуть встановлювати строгий логічний ланцюжок причинно-наслідкових закономірностей (правило sine qua non), а з іншого – не виключають констатацію причинності тоді, коли зобов'язання результату виправдовується з погляду моральності.

Література

1. Голубев В.О. Проблемы расследования преступлений в сфере использования компьютерных технологий / В.О. Голубев, А.Ю. Головин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.crimeresearch.ru/library/New_g.htm.
2. Глазунова И.Н. Влияние римского права на становление и развитие континентальной и англо-саксонской правовых систем современности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений Научная библиотека диссертаций и авторефератов» / И.Н. Глазунова ; Ставропольский государственный университет. – Ставрополь, 2000. – 222 с.
3. Глазунова И.Н. Влияние римского права на становление и развитие континентальной и англосаксонской правовых систем современности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений Научная библиотека диссертаций и авторефератов» / И.Н. Глазунова ; Ставропольский государственный университет. – Ставрополь, 2000. – 222 с.
4. Косарев А.И. Римское частное право : [учебник для вузов] / А.И. Косарев. – М. : Закон и право, 1998. – 354 с.
5. Кримінальний кодекс України / уклад. В.В. Кузнецов. – Х. : Фактор, 2007. – 496 с.
6. Решетников Ф.М. Уголовное право буржуазных стран. «Классическая» школа и антрополого-социологическое направление / Ф.М. Решетников. – М. : Изд-во УДН, 1985. – 103 с.
7. Никифоров Б.С. Современное американское уголовное право / Б.С. Никифоров, Ф.М. Решетников. – М. : Наука, 1990. – 153 с. ; Уголовное право буржуазных стран. Общая часть : [учебное пособие] / под ред. А.Н. Игнатова и И.Д. Козочкина. – М. : Изд-во УДН, 1990. – 312 с.
8. Свод законов Соединенных Штатов Америки. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): сборник законодательных материалов / под ред. И.Д. Козочкина. – М. : Зерцало, 2001. – 352 с.
9. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть : [учебное пособие] / под ред. И.Д. Козочкина. – М. : Омега-Л, 2003. – 576 с.
10. Лясс Н.В. Проблемы вины и уголовной ответственности в современных буржуазных теориях / Н.В. Лясс. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1977. – 126 с.
11. Regina v. Quick. – 1973. – Q.V. 910, 922. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Crim/1973/1.html>.
12. Rex v. Larssonneur. – 1933. – 149 L.T. 542. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://courts.mrsc.org/mc/courts/zsupreme/168wn2d/168wn2d0476.htm>.
13. Regina v. Miller. – 1983. – 2 A.C. 161,175. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vanuatu.usp.ac.fj/courses/la205_criminal_law_and_procedure_1/Cases/R_v_Miller.html.
14. Ashworth A. Principles of Criminal Law / A. Ashworth. – 4th ed. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 536 p.
15. Stephen J.F. A History of the Criminal Law of England : in 3 volumes / J.F. Stephen. – 1883- . – Vol. 3. – 1883. – P. 166.

Анотація

Беленький В. П. Об'єктивна сторона злочину за законодавством Великобританії та Сполучених Штатів Америки. – Стаття.

У кримінальному праві поняття складу злочину є одним із найважливіших і найзмістовніших. За його допомогою здійснюється нормативне позначення конкретного злочину, опис відповідних елементів та ознак, без яких неможливе існування галузі кримінального законодавства й доктрини кримінального права. Фактично склад злочину – це комплексний міжгалузевий інститут, який є складовою частиною теорії держави та права, філософії права, міжнародного, кримінального й інших галузей права. Разом із тим поняття складу злочину, зміст і обсяг його елементів та ознак, його функціональне навантаження й законодавче регулювання можуть бути неоднаковими, якщо йдеться про кримінально-правові традиції різних країн, тим паче якщо ці країни належать до різноманітних правових сімей. Проте в межах однієї правової сім'ї також подекуди спостерігаються досить суттєві відмінності в підходах щодо розуміння окремих характеристик складу злочину. Крім того, відчутна різниця щодо визначення й розуміння елементів та ознак складу злочину може спостерігатися навіть у межах кримінального права однієї держави, якщо мова йде про позиції різних кримінально-правових шкіл. З урахуванням наведених вище положень метою статті є здійснення комплексної розробки питань з складу злочину в аспекті його порівняльно-правового пізнання за законодавством Великобританії та Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: склад злочину, об'єктивна сторона злочину, Великобританія, Сполучені Штати Америки.

Аннотация

Беленький В. П. Объективная сторона преступления по законодательству Великобритании и Соединенных Штатов Америки. – Статья.

В уголовном праве понятие состава преступления является одним из наиболее важных и содержательных. С его помощью осуществляется нормативное обозначения конкретного преступления, описание соответствующих элементов и признаков, без которых невозможно существование области уголовного законодательства и доктрины уголовного права. Фактически состав преступления – это комплексный межотраслевой институт, который является составной частью теории государства и права, философии права, международного, уголовного и других отраслей права. Вместе с тем понятие состава преступления, содержание и объем его элементов и признаков, его функциональная нагрузка и законодательное регулирование могут быть неодинаковыми, если речь идет об уголовно-правовых традициях разных стран, тем более если эти страны принадлежат к различным правовым семьям. Однако в пределах одной правовой семьи также иногда наблюдаются довольно существенные различия в подходах к пониманию отдельных характеристик состава преступления. Кроме того, ощутимая разница касательно определения и понимания элементов и признаков состава преступления может наблюдаться даже в пределах уголовного права одного государства, если речь идет о позиции различных уголовно-правовых школ. С учетом приведенных выше положений целью статьи является осуществление комплексной разработки вопросов касательно состава преступления в аспекте его сравнительно-правового познания по законодательству Великобритании и Соединенных Штатов Америки.

Ключевые слова: состав преступления, объективная сторона преступления, Великобритания, Соединенные Штаты Америки.

Summary

Byelyenkyi V. P. Actus reus under the laws of the United Kingdom and the United States of America. – Article.

In criminal law, the concept of crime is one of the most important and meaningful. With its normative reference to a particular crime, a description of the elements and features that are essential to the existence of criminal law and criminal law doctrine. In fact constitutes a crime – a complex interdisciplinary Institute, which is part of the theory of law, philosophy, law, international, criminal and other branches of law. However, the concept of a crime, the content and scope of its elements and attributes its functional load and legislative regulation may not be the same, when it comes to criminal law traditions of different countries, especially if these countries belong to different legal families. But also within the same legal family sometimes observed fairly significant differences in the approaches to the understanding of the individual characteristics of a crime. Moreover, a significant difference on the definition and understanding of the elements and the elements of the crime can be observed even within the criminal law of a State, when it comes to the position of various criminal law schools. In view of the above provisions, the purpose of this article is to develop a comprehensive implementation issues of an offense in terms of its comparative legal knowledge of the road legislation of Great Britain and the United States.

Key words: offense, actus reus, United Kingdom, United States of America.